

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՔ ՄԱՏՆԱՆԸ: Գրեց Արտակ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան: Թղթակազմ, առաջածալ, նկարազարդ, 184 էջի թիւերով, 1968: Գին՝ 80 օրայ (1 տոլար):

Թեհրանի սիրուած և յարգուած եռանդուն առաջնորդին՝ Աստուածաշունչի մասին արժէքաւոր, ամփոփ և ժողովրդական մատչելի մէկ գործն է, որուն մասին կ'արժէ ծանփանալ:

Նախ զնահատելի է և զարմանալի թէ ինչպէ՞ս Արտակ Սրբազան իր բազմապիսի և երբեմն տաղտկալի պաշտօնական զործերուն 'եւ աշխատութեանց մէջ ժամանակ կ'ընդունէ նման խղճամթիւ գրական աշխատութիւններով պարագլուխ:

Հատորին սկիզբը պատշաճ երկու խօսք պարէն կորէն Ա. Կաթողիկոսի, որմէ վերջ «Շարական Սրբոց Թարգմանչաց» եւ ատոր Թարգմանութիւնը: Ասկէ վերջ 11 էջ զանազան նկարներ ձեռագիրներու, կազմերու, նկարներու: Ասոնցմէ զատ բազմաթիւ նկարներ տպուած են Ոսկանի Աստուածաշունչին, զանազան ձեռագիրներէ, անոնց կազմերէն եւն.: Նկարները արտահանութեանց արտահանութիւններ ըլլալով՝ բաւական թիւով ո՛չ յստակ եւ ո՛չ յաջող կերպով տպագրուած են:

Արտակ Սրբազան իր Ներածութեան մէջ կ'ըսէ. «Նկատի ունենալով որ Ս. Գրքի տրպագրութեան 300-ամեակի տօնակատարութիւնն Իրանահայութեան համար բացառիկ նշանակութիւն ունի, մենք եւս որոշեցինք առանձին ուսումնասիրութեամբ անդրադառնալ Աստուածաշունչի տպագրութեան կոթողական գործին, յատկապէս ողբկոչիչ Աստուածաշունչի հայերէն տպագրութեան իրենց աշխատանքը նուիրաբերող երախտաբան զէմբերի յիշատակը» (էջ 23): Սակայն կ'երկմտինք զառանձին ուսումնասիրութեամբ իրականութեան մասին: Արտակ Սրբազան օրինակ Յակոբ Զուղայեցիի մա-

սին կրկնած է ինչ որ նախապէս ուրիշ զբոյժներ զմասայնեք գրած են, եւ ասիկա հակառակ որ ինքը Անթիլիասի ՀԱՄԻԼԸ կը կարգայ, ուր մենք մանրամասնօրէն գրած էինք (1965ին) և ցոյց տուած որ ճիշդ չէ հէքնաթր Վեպկոբ Կաթողիկոսը ... Եանձն է առնում մի տաժանակիր ճամբորդու թիւն՝ էջմիածնից զէպի եւրոպա ... Հայ ժողովրդի ազատագրական շարժման հաւաք (էջ 24): Թակոբ Զուղայեցի նման բան մը չէ ըրած, և ինձի համար արդար էր ակնկալել որ Արտակ Սրբազանին նման յուրջ եւ քննական ըմբռնումներով երիտասարդ եկեղեցական մը պիտի չգործանար անհիմն զպատմութիւններով և մանաւանդ Հոտարակութեան մատչելի հատորի մը մէջ ճիշդ մը պիտի ընէր ճշմարտութեան արժանագոյն ըլլալով՝ օգտակար ըլլալուն: Ներածութեան մտացեալ մասին մէջ Արտակ Սրբազան ամփոփ եւ խիստ յաջող զնահատական կերպով կը ներկայացնէ Աստուածաշունչը:

Էջ 35-ով կը սկսի «Աստուածաշունչ Մատենը»: Կը տրուին անոր զբոյժներուն զատարարութիւնները, բնագրի լեզուները, հրատարակման ձեռագիրները (Վատիկանեան, Սինայական, Աղեքսանդրեան, եւն.), բնագիրները, կանոնականացումը, Թարգմանութիւնները, որոնց շարքին «Հայկական Թարգմանութիւններ» (էջ 69): Այս մասին ոչ մէկ վկայութիւն կամ ակնարկութիւն հաւանական հնադրոյն Թարգմանութեանց մասին Հայոց մէջ: Արտակ Սրբազան լոկ կ'ըսէ. «Մինչեւ (Հայոց Մատենեան) տառերի գիւտը Ս. Գրքի ընթերցանութիւնը կատարուած էր յունարէն և կամ ասորերէն լեզուներով» (էջ 69): Ասիկա ոչ միայն հաւանական չէ, այլ և ճիշդ չէ: Մեր Հին մատենագրութեան մէջ յիշատակութիւն կայ Լուսաւորչեան Թարգմանութեան մը մասին: Գոթնաւոր երեք տարբերակներու մասին կը յիշէ հայերէն Ս. Գրոց Թարգմանութեանց: Կարելի չէ որ Հայոց մէջ քրիստոնէութիւն տարածող նախ Արքիմանդ եւ յետոյ Գրիգոր Լուսաւորիչ իրենց զործին յաջողութեան համար ստիպուած չըլ-

յոյնի Ս. Գիրբըրդիսի մասամբ հայերէնի քարոզմանը:

Էջ 81-ով Արտակ Սրբազան կը շարունակէ Աստուածաշունչի բովանդակութիւնը, Աստուածաշունչը եւ Եկեղեցին, Ձեռագիր (հայերէն) մատենաները: Էջ 117-ով կը քննարկէ Աստուածաշունչի Տպագրութիւնները, ուր կու տայ Հայերէն տպագրութեան համառօտ մէկ ուրուագիծը: Հարկ չկայ «Հայտնաբերել» (էջ 130), երբ Արտակ Սրբազան կը խօսի Ռուկոնի Աստուածաշունչին պատկերներուն մասին: Անոնք ոչ թէ «եւրոպայում» հրատարակուած դրժմէ, այլ նոյնիսկ Հոլանտերէն հրատարակուած Աստուածաշունչի համար գործածուած փորագրութիւններ են: Վերջապէս, Արտակ Սրբազան կու տայ «Աստուածաշունչի (հայերէն) Այլ Տպագրութիւնները» եւ «Աստուածաշունչի Աշխարհարար Թարգմանութիւնը» եւ կ'աւարտէ իր այս շահեկան եւ օգտակար գործը: Մագիքնք որ տեսնուած ըլլայ ամէն կողմ իբր մասինքի եւ հետաքննման լոճներէ գործ:

Բնական է Հայ մատենագրութիւնը եւ բախտապարտ է Պր. Արշալիք Բարսեղեանի որ իր նիւթական ակնկոյտներով կարելի ըրած է այս գործին հրատարակութիւնը:

ԳՄԻՇԱՐԱՅԻՆ ՊԻՆ, ԽՈՒԹՍ ՖԻԼՈՒ: Խըմբարի Արապէս Լուկասեան: Լաքալագմ, Սաքադու, Ակարագար, էջ 288: Գիծ չէ ձեռնակուած:

Ձաքմանի յարատեւութեամբ, որ դըռնահատելի է, մեծ ու փոքր «Հայերնակապկաններ» Միացեալ Նահանգներուն մէջ կը շարունակեն հրատարակել իրենց քաղաքին կամ դիւղին մասին հատորներ, ուր լաւ կամ վէճ հապաքուած կ'ըլլան ամէն տեսակ նկար, յօդուած, ակնկոյտիւն, վերջապէս ինչ որ կարելի է ... կէս դար վերջ ձեռք բերել, իրենց սիրելի սակայն դժբախտաբար պոնէ առ ալժմ կորսուած հայերնիքին մասին:

Ձեռնարկին ծիլին ընտանի է առանց օյլ-եւայլի մեծապէս կը գնահատենք, եւ կ'ընդունինք որ միշտ չէ կարելի ակնկալել խմբագրողներ, կազմողներ՝ որոնք կարենան յաւիտեան զանազան: Ուստի պէտք է քարտեղակումութեամբ ձեռք դարձել հայրենակցական հատորներու եւ բաւականաչափ անոնց օգտաշատ մասերը ցոյց տալով:

Հաստ Թուղթի վրայ մաքուր տպագրութեամբ այս գործը դժբախտաբար դարձաւ ուսած է շատ անգամ ոչ յատակ լուսանկարի արտահանութիւններով (պուշէ իմ օրինակս է որ անդունցուցիչ է):

Ա. Ամուրեան կը ստորագրէ Յառաջաբանը, որմէ մերջ Վահան Հայրապետեան կը ներկայացնէ խափա Գիւղը. «Այնտեղ հարկուան դիւղը եւ գլխաւոր տեղումները»: «Պատմականը», «Պատմիկ իրթնիտն կեանքը եւ Միացեալ Ընկերութիւնը»:

Հետզհետէ կը տրուին խափա հերոսամարտերը, յուշեր, ինչպէս նաեւ նիւթեր, տեղեկութիւններ եւ գրութիւններ՝ որոնք խափա հետ կապ ունեցած չեն երկեր:

Աղագրական եւ Բանասիրական մասը կը պարունակէ Կ. Պոլսոյ Բիւրակներ, Մասիսներ, Արեւիկէն ծախան շահեկան ազգագրական պատմութիւններ: Անտարակոյ կապեալագրողի եւ մտայուն բաժնի պէտք է սեպել Գաւառաբարտը, որուն համար պատմաց շնորհակալ պէտք է ըլլանք իմ արդիւր Արտաշէս Լուկասեանի:

ՄԻՋԱԿԱՐԱՅԻՆ ԼԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՌԱՐԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԳՈՒՇԱՐԱՅԻՆԵՐ: Գրեց Հ. Մ. Ամարեան: Լաքալագմ, Խոթ ձեռնակ: էջ 242: Երեսմ. 1968: Գիծ 83 կոպէլ (1 տոլար):

Ամարեան շահեկան աշխատութիւն մըն է, որ կը հրապարակէ Մաշտոցի Մատենապարանի խորհուրդին որոշմամբ, որ այս գործին հրատարակութիւնը արժանի կը դրոնէ, որովհետեւ «Այնտեղ» մէջ արժարժեւոր են Հայ միջնադարեան բոլորաբանագրութեան սկզբնաւորման, զարգացման, տեսութեան տ. ընդթի հիմնական

հարցերը, բանասիրական եւ լեզուաբանական քննութեան են ենթարկուած ե-ժ դարերի բառարանագրական յաւարձանները, ցոյց է տրուած նրանց դերը միջնադարեան մշակոյթի մէջ եւ արժէքը արդի հայագիտութեան, մասնաւորապէս Հայ լեզուաբանութեան համար» (էջ 4)։ Ասիկա իրապէս խիստ գրաւիչ համանկար մըն է, եթէ անշուշտ կարելի ըլլայ հարկ եղածին պէս նկատի առնել։

Շահեկան է Առաջաբանը ուր Ամալեան կը յիշէ գրեթէ ամէն ինչ որ գրուած է մեր ԱՐԳԻ մատենագրութեան մէջ, նոյնիսկ հարեւանցի ակնարկութիւն ընդնշերը։ Հետաքրքրական է որ Ամալեան չի յիշեր մեր մէկ աշխատութիւնը նոյն նիւթին շուրջ, ասիէ քանի մը տասնեակ տարի առաջ ՀԱՅԻՆԵՆԹԻ մամագրին մէջ հրատարակուած։

Առաջին գլուխը նուիրուած է ռեաւարանագրական Աշխատանքներն ու Բառարանները ե-ժ Դարերում։ Այս գլխուն մէջ ան կը արժէ Հ. Կ. Սահակեանի տեսութիւնը որ գրեթէ գիտէն առաջ Մենքոպ Մաշտոց զբռնադատուած էր ամենէն առաջ յունարէնէ հայերէն բառարան մը լինելու, յունարէն տառերով։ Ամալեան համաձայն է եղիւ Սրբ. Դուրեանի, որ մերժած է այդ տեսութիւնը ըսելով. «Զարմանալի պիտի ըլլար, ամէն բանէ առաջ երկլեզուայ բառարան մը պատրաստել, զեռ տող մը բան թարգմանուած մազազաթի մը վրայ»։ Անշուշտ գարմանալի պիտի ըլլար նախքան գրեթէ դիւար Մշտոցի լեզուներէ բառարանի մը պատրաստութիւնը, սակայն «զարմանալի» չէ բնաւ գրեթէ գիտէն վերջ կատարուած եւ կատարուելիք թարգմանութեանց համար բառարան մը պատրաստել յունարէն-հայերէն՝ նոր դառնուած հայերէն գրեթով։ Նման բառարան մը անհրաժեշտ պիտի ըլլար յունարէն բառերուն թարգմանութեան մէջ միշտ տալու նոյն հայերէն բառը, եթէ անշուշտ թարգմանութիւնը ճա-

զաս» թարգմանութիւն էր։ Շատ լաւ կ'ըլլար որ Ամալեան ձեռքի տակ ունենար հայերէն բառարան մը որպէսզի Հայկական Բառարանագիտական իր այս գիրքին մէջ անհեթեթ եւ անպէտ «անտիկ» (հին), «օջախներում» (կեդրոններում), «գլխաւորներ» (բառացանկ, բառադիրք) եւն. չգործածէր։

Միայն Մաշտոցի Անուան Մատենագրանին մէջ կան 650 օրինակութիւններ բառարաններու ըստ Ամալեանի, որոնց միայն 31ը սկսելով ժի գարէն մինչեւ ԺՁ դարու օրինակութիւններ են, իսկ 619ը աւելի ուշ շրջանի օրինակութիւններ են։ Հնագոյն եւ ծանօթ հայերէն բառարանական օրինակութիւնը Զմատի վանքին հաւաքման թիւ 204ն է, գրուած 1123 եւ 1178 թուականներուն։ Փարիզի «Պիպլետոզէ» Նասիօնարի թիւ 302ը գրուած է 1282ին։ Երեւանի թիւ 4149ը թուականով (1304-1305) հնագոյնն է այդ մեծ հաւաքման մէջ։ Իմ հաւաքմանս բառարաններէն հնագոյնն է թիւ 17ը, գրուած 1387ին։ Ասիէ զատ ուշիմ չորս ընտիր բառարաններ ԺՁ-ԺԷ դարերէն, նաեւ բժշկական բառարաններ։ Հնագոյն բժշկական բառարանը Ս. Ղազարի 1294 թուականէն է։

Շահեկան են սրբագրելի բառերու մասին Ամալեանի մէջընթերմները, օրինակ Հ. Աճառեանի «Հայերէն արմատական բառարան»ին մէջ, ուր մեծ հայագէտը ինքզինք պտած է հանելուկ բառերու հանդէպ։ Երբեմն դրի մը սխալագրութիւնը ստեղծեր է անհաստատալի չփոթութիւն։

Ամալեան կարեւոր եւ աշխատուած գործ մը կը տրամադրէ իր այս հատորով։ Ասիկա բառագիտութեան նոր հորիզոններ կը բանայ եւ ալլեւս կենսական կ'ընէ ստուգեալ հայերէն բառարանի մը պատրաստութիւնը։ Սխալագիր, վրիպակագիր, խնդաթիւրեալ եւայլն բառերը որոնք Ամալեան նմոյշէ համար յառաջ կը բերէ, իրապէս

մտահոգութիւն կը պատճառեն հայերէն բաներու առհասարակ ուղիղ դործածութեան մասին: Անտարակոյս մէջ հայազէտի դործ չէ ասիկա, այլ հայազէտներու ընտրեալ խումբի մը: Նման դործ մը հարկ եղած կատարելութեամբ կազմելու համար յարմարագոյն միայր պէտք է սեպել Երեւան, ուր հայերէն ստուգեալ կատարեալ բառարանի մը բոլոր հարկ եղած կարիքները կարելի է բաւարարել: Նման դործ մը այլեւս կարեւոր է հայերէնը դիտական կերպով ապահով ընելու համար: Կարծեմ ոչ ոք կրնայ առարկել որ նոյնիսկ «Արմատական»ին մէջ տեղ դրած «Գողթ» (Գողթի տեղ), «Կարշումն» (Կարշումի տեղ), «Բանինն» (Բանինի տեղ), «Ներգասեալ» (Ներգասեալի տեղ), «Ներգոգ» (Ներգոգի տեղ), «Վայլիսեալ» (Վայլիսեալի տեղ), եւայլն եւայլն կենսա-

կան սրբագրութեան կը կարօտին: Ամալեան նոյն տուն կը շէշտ որ բառարաններուն մէջ կան բաղմաթիւ նորագիտ բառեր, որոնք տպագրուած բառարաններուն մէջ չեն առնուած, որոնք սակայն Հայ մատենագրութեան մէջ դործածուած են եւ բնական է կրնան ներկայիս ալ պատշաճ կերպով դործածուիլ՝ հարստացնելով հայերէնի բնիկ ժառանգական բառապանծը:

Ամալեան շնորհակալ դործ կատարած է այս հատորով: Մաղթենք որ ԺԻ դարէն վերջի հատորն ալ հրատարակուի: Յուսանք իր սկսած դործին լուրջ մշակումը շանտեսուի եւ օր առաջ փրկուի հայերէնը անգոյ, խեղաթիւրեալ, սխալագիր, սրբագրելի բաներէ եւ մանաւանդ նորագիտ բառերով փրկուի խժալուր անհարազատ օտար բաներու քաղցկեղէն:

Թ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ